

A „beszéd”. Mese a keleti végeken

Több alkalommal is megadtott a lehetőség, hogy moldvai magyar meséket közölhettem,¹ ám a mesemondás társadalmi kontextusáról, a mese funkciójáról elmulasztottam szót ejteni. Az alábbiakban előbb erről a kérdésről szeretnék szólni, majd megpróbálom összefoglalni röviden a mesemondás mai körülményeit és jellegzetességeit egy konkrét közösség, a moldvai Magyarfalú példáján keresztül.

A moldvai magyar nyelvjárásokban nagy ritkán találkozunk a mese kifejezéssel, a magyar nyelvterület e térségben ugyanis a mesét *beszédnek* hívják. Közismert, hogy a mese szó legrégebbi ránk maradt nyoma nem a mai jelentését viselte. A Jókai-kódexben (1450 k.) a mese jelentése „aenigmate, rejtvényel”, és ebbéli tartalma egészen a XIX. századig megmaradt. Az első olyan adat, ahol a mesét mai vagy műfaji értelemben „(nép)meseként” foghatjuk fel, 1749-ből való,² de a fogalom valójában csak a XIX. században vált ismertté, nem kis mértékben az írásbeliség és a nyomtatott kiadványok révén. Ez a körülmény magyarázatot adhat arra a kérdésre, miért nem ismert Moldvában a mese kifejezés. Talán azért nem, mert a moldvai magyar népcsoport és a Kárpát-medencei magyarság között mind az ideológiai, mind a kulturális, mind pedig az intézményes kapcsolatok – amelyek egyébként is igen halványak voltak – fokozatosan megritkultak, majd teljesen megszűntek. Ugyanakkor ez a körülmény – ti. az elszigeteltség – nem bizonyíték arra, hogy a magyarság többi területén a mese eredeti neve a beszéd lett volna, bár a folklorista Faragó József azon az állásponton volt, hogy nemcsak Moldvában, hanem Székelyföldön, továbbá a magyar nyelv más peremterületein is (pl. Fogaras térségében) ismert volt a beszéd szó mese jelentése,³ amit mára mindenütt kiszorított a mese, népmese kifejezés, egyetlen térség, és pedig Moldova kivételével. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* szerint a beszéd „a magyarba egy közelebről meg nem határozható szláv nyelvből került át »beszéd, szó« jelentéssel”.⁴ Tudjuk, hogy a mese szó alapjelentése több nyelvben az „elmondani”, „beszélni”, „mondani”, sőt a „hazudni” igékhez kapcsolódik.

Moldvában tehát a mese: *beszéd*, de nem minden beszéd műfaji értelemben is mese. Amennyiben a kifejezés nem egyértelműen a (nép)mesére vonatkozik, a köznyelv jelzővel különbözteti meg az egyébként *pletykát*, *közmondást* vagy egyéb *elbeszélést* is jelentő beszéd kifejezést. A térségben a „mesebeszéd” további szinonim fogalmai is ismertek és használtak, ilyen a *régi beszéd*, *öreges beszéd*, *hazudozás*, *nagyotmondás*, *lelés* (azaz: kitaláció, kilelés), valamint a román „*po-veste*”.

A *beszéd* tehát több műfajt is jelöl, ám mindegyik lényege a szóhoz, *szóbeliséghez*, végső soron a beszédhez, beszélgetéshez való kötöttség. Ez azért is fontos, mert Moldvában a „mesemondás” legfontosabb közege a *guzsalyosság*, azaz a *fonó* volt, de nemcsak a guzsalyosság, hanem egyéb munkafolyamatok (házépítés,

kukoricafosztás, állatok legeltetése stb.) is, ahol a mesemondás a *beszélgetés* egyik eszközének számított.⁵ Szóljon bármiről is, legyen bármilyen típusú is a beszéd/mese szorosan kapcsolódik a valósághoz, az élethez, a közösséghez/közönséghez és az egyénhez. Ezt az állítást a mese két fontos egykori funkciójának a közelebbi ismertetése révén szeretném alátámasztani. A terep, ahol ilyen irányú vizsgálatokat végeztem a moldvai Magyarfalú.⁶

A feltárt adatok tükrében úgy tűnik, Magyarfaluban a beszéd egy olyan közeg/médium volt, amely segítségével a mesemondó a mesén túl egyéb, a közösséget közvetlenül érintő üzenetet is közölt a hallgatósággal, ritkábban információt, gyakrabban kritikát fogalmazott meg. Jól kifejezi ezt a mesemondók azon mondása miszerint: „a beszédbe sok fejverés van!”, azaz a meseszerkesztés és a mesemondás komoly szellemi erőfeszítést igényel. De ezt mutatja az is, hogy a mesemondók magukénak érezték a történeteket, gyakran egyes szám első személyben meséltek, továbbá az a körülmény, hogy sűrűn kiléptek a meséből, kommentárokat fűztek egy-egy epizódhoz, minősítették a szereplők cselekvéseit stb. A társadalomkritika megfogalmazásának, kifejezésének legalkalmasabb eszköze a *párbeszéd* volt, ahol a jó képességekkel bíró mesemondó már a hangszínnel, a hangsúllyal is utánozott valakit, üzent valamit. A magyar folklórisztikában több olyan mesemondót ismerünk, akik küldetésként élték meg mesemondói tehetségüket.⁷ A kimagasló előadói képességekkel bíró magyarfalusi mesemondók között is volt olyan, aki a mesemondást valósággal a népoktatás eszközének tekintette. A magyarfalusiak emlékezetében a legjelesebb mesemondó egy bizonyos Pogár Mihály volt, aki nemcsak mesetudásáról, hanem vallásosságáról is híres volt. Az adatok tükrében úgy tűnik Pogár Mihály olykor „prédikátor” szerepben lépett fel, ami a korabeli missziós körülmények között szinte indokolt is volt.⁸ Pogár Mihály a mesemondás során közvetítette az írástudatlan hallgatóságnak a bibliai, népi biblikus történeteket, ismereteket,⁹ ami némi magyarázattal szolgál arra nézve, hogy mi az oka annak, hogy a moldvai magyar folklórbán meglehetősen gazdag a népi biblikus hagyomány. Ha ehhez hozzávesszük azt a tényt, hogy a moldvai magyar népmesék között kevés a tündérmese, a közreadott mesék többsége tréfás mese, amelyeknek hol a nevetetés, hol pedig az okítás volt a céljuk, akkor azt látjuk, hogy a mese, a beszéd funkciói valójában funkciókörök, ahol a kritika, a nevelés, okítás vagy éppenséggel a szórakoztatás nem válik el élesen egymástól. Maga a hallgatóság sem különült el sem kor, sem nem szerint, hiszen egy-egy guzsalyosság alkalmával minden korosztály képviseltette magát, a mesékből ki-ki annyit értett meg, amennyit tudott vagy akart.

Érdekes, hogy Moldvában nem csak a mese, a *monda* kifejezés sem ismert, a monda jelölésére ugyancsak a beszéd szó használt.¹⁰ A folklórisztika meghatározása szerint a monda prózai elbeszélő műfaj, ami egy nép történelmi–földrajzi ismereteit, természeti tudását, világképét, hiedelmeit tartalmazza, és pedig költőileg megformált epikus történetek formájában. Egy olyan kulturális közegben, mint amilyen Magyarfalú is, különös fontossággal bír a monda, még inkább annak egy szűkebb csoportja, az *eredetmonda*. Ide kapcsolódik a beszéd másik funkciója vagy funkcióköre, amiről szólni szeretnék.

Az eredetmondák olyan epikus alkotások, amelyek a világ és a benne lévő dolgok teremtéséről és keletkezéséről, tulajdonságaik eredetéről, változásaik okáról szólnak. Különösen jelentősek a biblikus eredetű és apokrif népi szövegek, ame-

lyek a világ teremtését és berendezését magyarázzák a Bibliára épülő, ám a keresztény kultúrán kívüli elemeket és motívumokat is tartalmazó elbeszélések formájában. Egy olyan közegben, ahol a társadalmi együttélést szabályozó normákat, a világgépet stb. nem az egyházi és nem is az állami intézmények közvetítik és működtetik, hanem a hiedelmek és a szokások, az előbb említett mondáknak meghatározó szerep jut. A néprajzi kutatás régen kimutatta, és ezt magam is így tapasztaltam, hogy az eredetmonda-szövegek mögött „*határozottan körvonalazható értékrend húzódik, amely a mindennapi életbe való viselkedéshez útmutatást ad*”; azt is tudjuk, hogy „*ezek olyan értékek, melyeket a paraszti sorban élő emberek nap nap után elfogadni kényszerültek, függő helyzetük következtében, s a falu zárt közösségén belüli szigorú szabályok kötelező érvénye miatt*”.¹¹ A népi, bibliai történetekből inspirálódó etiológiai elbeszélésekben a cél nem a történeti ismeretek közlése, hanem a *világkép*formálás.¹² Az eredetmondák világgépformáló szerepe nem csak a bibliai történetek esetén meghatározó. A mese a képzelt világban, az Óperenciás tengeren túl, távoli helyen játszódik, és időtlen; a mondát viszont helyhez és időhöz kötik, és hitelesítő jegyekkel látják el.¹³ A hangya valóban létezik, tehát egyszer valamikor létrejött, megteremtődött, így a hangya létrejöttéről szóló történetben is hinni kell.¹⁴ Az eredetmondák meseszerűsége, csodajellege és profánsága (hiszen benne nem az istenekről, hanem az emberekről, a világ jelenségeiről van szó) jól befogadható a gyermek számára is. Az egyháznak nem kis erőfeszítésébe került a hiedelemmondák teológiai dogmákkal való kiegészítése, maradéktalanul azonban mégsem tudta átformálni ezt a hagyományt, világgépet; a két – népi és egyházi – hagyomány ma is egymás mellett él. Jézus Krisztus ugyan Isten erejéből született, de Máriát csak megcsíphette a méh, vagy Mária csak megszagolhatta a fehér liliomot, valahogy így foganhatott meg Jézus, éppen ezért a méhviasz és az abból készült gyertya és persze a lilium is szent tárgy, amit Moldvában különféle gyógyító és védekező eljárásokban előszeretettel használnak.¹⁵

A beszéd mint fogalom és mint műfaj akkor szorult háttérbe, amikor 1. megszűntek az előbb említett társadalmi funkciói (kritika, okítás, szórakoztatás, világgépformálás) és 2. megjelent az íráshoz kötött mese és vele együtt a román „poveste” kifejezés. Természetesen a tévé és a rádió – és Moldva esetén tegyük hozzá: az iskola – is hozzájárult a mese és a mesemondás háttérbe szorulásához.¹⁶ A néprajzi közleményekből ugyanakkor tudunk olyan esetekről is, amikor Moldvában a hatóságok tiltották a társas összejöveteleket.¹⁷ Ez a körülmény némi magyarázatot ad arra a kérdésre, mi az oka annak, hogy Moldvában ma csak az idősek ismernek egy-egy mesét. A beszélgetés, mesemondás társadalmi közegeinek a felszámolásával párhuzamosan a mese hagyományozódásában is törés állt be, aminek következtében néhány idős kivételével Magyarfaluban – és a szakirodalmi adatok szerint a moldvai magyarok általában – meglehetősen kevés mesét ismernek.

A modernizációs folyamatok hatására a hagyományos életmód is átalakult. Az életmódváltással törvényszerűen megváltozott (tulajdonképpen ritkult) a közösségi összejövetelek ideje, helye és formája; a személyközi társalgások témái között pedig egyre nagyobb teret kap a közösséget közvetlenül érintő kérdésekről szóló *beszéd*ek, azaz *hírek* kibeszélése. Ebben a kontextusban ki kell emelni a közösségből idegen közegbe, külföldre került személyek életéről szóló történeteket, amik az egykori mesehagyományhoz hasonlóan, fontos üzenetközvetítő és világgépformáló médiumként funkcionálnak ma Magyarfaluban.

Végül, összegző jelleggel, néhány gondolat a mese(mondás) mai helyzetéről. Magyarfaluban a gyermekek jóformán csak a román *poveste* kifejezést ismerik és használják, ami a műfaji értelemben vett mesét jelenti, és amit mesefilmeken néznek meg vagy mesekönyvekből olvasnak el ők maguk, vagy nagyobb testvéreik, szüleik olvasnak fel számukra. Terepmunkám során azt tapasztaltam, hogy a *mesemondók* rendszerint a nagyszülők (férfiak és nők egyaránt), számuk nehezen határozható meg, de az megállapítható, hogy a számuk alacsony. A *mesehallgatók* az unokák, 12-13 éves korig, ám bizonyos szituációkban (pl. színpadi előadások esetén) minden korosztály képviselteti magát. A mesehagyományozás folyamatában a szülői láncszem kimarad, a szülők mesetudása – vélhetően – passzív. A mesemondók *kétnyelvűek* (román, magyar), a mesehallgatók nem minden esetben azok, általában román, ritkábban magyar nyelvűek. A kétnyelvűség miatt nehéz eldönteni a mesék forrását, ám a tapasztalatok azt mutatják, hogy a mesét nem könyvből tanulják, a mese családi hagyományként él tovább, a mesemondók rendszerint saját nagyapjuktól örökölték ezt a tudást. Olyan is előfordul, hogy a mesemondó Erdélyben szolgasággal eltöltött éve alatt tanulta meg a mesterséget. A férfi mesemondók közül többen a katonaságnál gyarapították meserepertoárjukat. Meglepő, hogy a módosabb családok körében az élő mesemondás szinte teljesen hiányzik. A mesemondás *helyszíne* spontán adódik vagy rendezvényhez (színpadhoz) kötött, így a mese elhangzása közkívánatra vagy szervezett formában, műsor keretében történik. Ami a *mesék típusát* illeti, Magyarfaluban többnyire tündérmesék, tréfás elbeszélések, állatmesék és mondókák, valamint mondák ismertek. A mese, a mesemondás hű kísérője a találós kérdés, amelynek funkciója az, hogy a lankadó érdeklődésnek új lendületet adjon.¹⁸ A mese műfaját a család történetek, és mint említettem, a közösség elszármazottjairól szóló anekdoták váltják fel. Tulajdonképpen az egykori, téli időszakra jellemző közösségi összejövetelek és mesemondó alkalmak helyére a nyári hagyományörző rendezvények lépnek. A nyár lesz a tágabb közösségre kiterjedő mesemondó, mesehallgató, mesehagyományozó évszak.

JEGYZETEK

- 1 Iancu–Benedek, 2002.; Iancu, 2005.
- 2 A kifejezés a Pozsonyban kiadott, *Királyi Beszélgetéseknek, nem különben Frantzia Példa-beszédeknek öszve szedegetése...* című könyvben szerepel.
- 3 Faragó, 2003. 5.
- 4 Benkó, 1967. I. 289.
- 5 Vö. Faragó, 2003. 8., 15. Lásd még Lammel–Nagy, 1995. 313.
- 6 A magyarnyelvű, római katolikus vallású Magyarfalu a moldvai Szeret folyótól keletre, Bákó (Bacău) megye délkeleti sarkában helyezkedik el. A székely nyelvjárású, székelyes csángó (eredetű) falut ma mintegy 1400-an lakják
- 7 Cifra János mesemondó így vall magáról: „*Arra születtem, hogy a fiatalságot növeljem. Kérem az írókat is, ha már hozzák (a mesémet), akkor elejétől végig, mert ha nem, akkor nem vagyok megnyugodva (...)* a nép tudomást szerezzen, ha meghalok, hogy még voltam egy ember, olyan, hogy mesemondásba költőnek nevezhettem volna magamat”. Nagy, 1991. 7. Vö. Lammel–Nagy, 1995. 312.

- 8 Az 1960-as évek közepéig Magyarfalú egyházi ellátása a közel harminc kilométerre fekvő Valeni plébániaközpontból történt, ami azt jelenti, hogy a plébános egy-két-három havonta látogatott el a faluba, kiszolgáltatta a szentségeket és misét mutatott be. A helyi plébánia megalakulásáig a helyi vallási életet a faluban élő, anyanyelvű kántor vezette.
- 9 Baka András mesemondói és kántori szerepköre is összefonódott. Faragó, 2003. 9. Lásd még Nagy, 1991. 19.
- 10 A monda szó mese jelentését a XIX. század közepéig megőrizte, Erdélyi János gyűjteménye (1846–1848) például *Népdalok és mondák* címmel jelent meg. Erdélyi, 1846–1848.
- 11 Lammel–Nagy, 1995. 311.
- 12 Vö. Rózsa, 1977. 15–16.
- 13 Vö. Nagy, 1991. 15.
- 14 Dömötör, 1987. 12. Vö. Nagy, 1991. 24.
- 15 Lásd: Iancu–Benedek, 2002. 62–63.
- 16 Nagy Olga híres felfedezettje, Cifra János gyakran panaszkodott arra, hogy mesemondói pályafutásának véget vetett a tévé. Nagy, 1991. 12.
- 17 Lásd pl. a diószényi Baka András mesemondó visszaemlékezése. Faragó, 2003. 8.
- 18 Találós kérdések. Lásd pl. Iancu–Benedek, 2002. 77–78.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Adamik Tamás (szerk.), 1997: Apokrif iratok. Apokalipszisek. Budapest
- Benkő Lóránd (főszerk.), 1967: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I. Budapest, 289.
- Dömötör Tekla, 1987: Előszó. In: Salamon Anikó: Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák. Budapest
- Erdélyi János, 1846–1848: *Népdalok és mondák*. Budapest
- Faragó József, 2003 (2005): Baka András tréfás beszédei. Moldvai csángómagyar népmesék. Kolozsvár
- Iancu Laura, 2005: Az Aranyréce. Mesék Moldvából. Dala Sára (szerk.), Budapest
- Iancu Laura–Benedek Katalin, 2002: Johófiú Jankó. Magyarfalusi csángó népmesék és más beszédek. Budapest–Velence
- Lammel Annamária–Nagy Ilona, 1995: *Parasztbiblia*. Budapest
- Nagy Olga, 1991: Cifra János meséi. Budapest
- Nagy Olga–Vöő Gabriella, 2002: Havasok mesemondója. Jakab István meséi. Budapest
- Ortutay Gyula, 1982: Nyíri és rétközi paraszttmesék. Budapest
- Rózsa Huba, 1997: Kezdetkor teremtette Isten. A bibliai őstörténet magyarázat (Ter. 1–11.). Budapest

Iancu Laura